Izguba kot poriv ustvarjalnosti

Gledališče in žalovanje *Odmevna izdaja dramaturginje Petre Pogorevc o fenomenu smrti in njegovem vplivu na umentost*

Kot najnovejši prispevek v knjižnico Mestnega gledališča ljubljanskega se je letos pridružila knjižna predelava doktorske disertacije dramaturginje Petre Pogorevc, tudi urednice te knjižnice. Obsežna raziskava *Gledališče in žalovanje na različnih primerih iz domačega in mednarodnega uprizoritvenega prostora* obravnava fenomen smrti in njenega vpliva na samo formo umetnine.

BENJAMIN ZAJC

»Temi smrti in žalovanja sta v slovenskem gledališču gotovo prisotni, vendar bolj na ravni uprizarjanja besedilnih predlog, ki govorijo o smrtih fiktivnih dramskih oseb, kot pa konceptualnih tematizacij smrti kot izgube,« je poudarila Petra Pogorevc. FOTO JURE ERŽEN

Smrt je poleg ljubezni eden od pojmov, ki se najpogosteje pojavljajo v gledališkem korpusu in jo lahko kot ključni motiv zasledimo v vseh obdobjih svetovne zgodovine gledališča, naj bo ta vezana na dramatično izgubo, ki jo doživlja protagonist ali, v sodobnih tendencah, na avtofikcijsko obravnavanje lastne izgube skozi umetniški izraz.

Tako se lahko sprehodimo od ritualiziranega obravnavanja smrtnosti v Sofoklejevi *Antigoni*, kjer pokop mrtvih postane prizorišče konflikta med božanskim in državnim pravom, do Shakespearovega *Hamleta*, v katerem razmišljanje o smrti deluje kot filozofsko raziskovanje človekovega dejanja. Sodobno gledališče to pot še razplasti s prehodom od reprezentacijskih načinov k performativnim in avtobiografskim strategijam. V sodobnem gledališču se smrt in žalovanje radikalno umestita na stičišče estetike, ontologije in kulturne teorije.

Smrt kot izhodišče

Prav na tej premeni Petra Pogorevc zgradi razmisleke, ki se utemeljujejo na sodobnih primerih in praksah, pri čemer se osredotoča na smrt kot realen dogodek, ki vpliva na utore gledališke produkcije. Kot pravi, je bilo za nastanek knjige ključno »leto 2017, ko sta umrla Gašper Tič in Jernej Šugman. Obe smrti sta bili tragični in nepričakovani ter sta v matičnih gledališčih poleg ogromne žalosti zaradi izgube kolegov povzročili tudi zevajoči repertoarni vrzeli. Tako v MGL kot v SNG Drama Ljubljana je večina uprizoritev, v katerih sta nastopala, ugasnila z njima, v nekaterih so v njune vloge zasedli druge igralce. Sama sem še istega leta na Shakespearovem festivalu v Gdansku po naključju odkrila, da obstaja tudi tretja možnost. Udeležila sem se okrogle mize s poljskim režiserjem Janom Klato, ki je v Starem teatru leta 2016 po smrti igralca naslovne vloge v *Kralju Learu* uprizoritev ohranil pri življenju brez njega. Learov prestol je preprosto pustil prazen, nastopajoči pa so se na odru vedli kot prej. Takrat sem se začela načrtno ukvarjati z iskanjem primerov uprizoritev, ki so po smrti v lastnih igralskih vrstah živele naprej brez prezasedbe, se zaradi dejavnikov smrti in žalovanja preobrazile v drugačne in nove celote ter se hkrati poklonile umrlim kolegom.«

Petra Pogorevc tako ob teoretskih premislekih o smrti v gledališču, vezanih predvsem na nekatere največje svetovne teatrologe, kot krono knjige posveti prostor študijam primera, v katerih je realna smrt vdrla v gledališko krajino in zato tako ali drugače preoblikovala uprizoritev ali povzročila njen nastanek. Tako se med drugim posveti uprizoritvi *Rekviem* Jaše Mrevljeta Pollaka, ki je nastala zaradi smrti avtorjevega očeta, *Poslednjemu performansu* Marine Abramović, v katerem umetnica razmišlja o svoji prihajajoči smrti in pogrebu, in uprizoritvi *Svetovalec*, ki je v primarni formi umrla skupaj z glavnim igralcem Gašperjem Tičem.

Slednji primeri, v katerih se avtorica ukvarja z uprizoritvami, ki so se preobrazile zaradi smrti enega od igralcev, se izrisujejo kot najbolj zanimivi deli knjige, saj razpirajo potenciale neustavljivega produkcijskega kolesja v trenutku, ko realnost od njega zahteva, da se ustavi in preizpraša svojo pozicijo.

Smrt na domačem odru

Kot opaža avtorica, sta »temi smrti in žalovanja v slovenskem gledališču gotovo prisotni, vendar bolj na ravni uprizarjanja besedilnih predlog, ki govorijo o smrtih fiktivnih dramskih oseb, kot pa konceptualnih tematizacij smrti kot izgube. Primerov, o kakršnih govorim v knjigi, je v slovenski uprizoritveni krajini v resnici zelo malo. Malo je torej uprizoritev, ki jih določa smrt kot realen dogodek onkraj metafore in fikcije, naj bo znotraj ustvarjalne ekipe ali širše, in še manj je uprizoritev, ki pomikajo uprizarjanje v območje žalovanja ter s tem raziskujejo možnosti lastnega medija in obenem načrtno širijo meje predstavljanja.«

V slovenskem prostoru lahko redno spremljamo uprizoritve, ki temeljijo na avtofikcijskih dramskih besedilih, v katerih se avtorji soočajo s smrtjo bližnjega. Tik ob izteku lanske sezone smo lahko na primer v Stari mestni elektrarni gledali uprizoritev Maje Delak *Izrekanja*, v kateri Jordan Tannahill popiše bolečo izgubo matere, tudi uprizoritev *Prah* Društva dveh, ki prek dramskega besedila obravnava izgubo otroka.

Več uprizoritev se odziva na resnične smrti v vojnah, naj gre za neposredni odziv na trenutno stanje, kot je Frljičev *Inkubator* v Slovenskem mladinskem gledališču, ali za refleksijo nekega preteklega obdobja, kot je *Boško in Admira* Žive Bizovičar iz istega gledališča.

Smrt je poleg ljubezni eden od pojmov, ki se najpogosteje pojavljajo v gledališkem korpusu.

Malo je performativnih izpovedi, v katerih bi se lokalni avtorji avtofikcijsko ukvarjali z izgubo, ali kot opaža avtorica, »na trend ukvarjanja s smrtjo in žalovanjem v sodobnem gledališču in drugih oblikah uprizoritvenih umetnosti je bistveno vplival performativni obrat iz šestdesetih letih 20. stoletja, zaradi česar avtorjem izbranih primerov v knjigi ni šlo, vsaj ne izključno, za estetizirane prikaze smrti in žalovanja, temveč za angažirane osebne izjave v njihovem lastnem imenu. Želela bi si, da bi se v slovenskem gledališču pogosteje lotili tudi tovrstnih, formalno drznejših in izpovedno izrazitejših odrskih tematizacij smrti kot izgube in žalovanja. Če bo moja knjiga koga k temu spodbudila, bo njen cilj dosežen.«

Potencial smrti

V mednarodnem prostoru lahko smrti pogledamo v oči z različnih uprizoritvenih vidikov, ki fascinirajo avtorico omenjene knjige. Te gredo seveda lahko v več ekstremov, eden od najmarkantnejših v zgodovini je gotovo Emil Hasda, ki je leta 1904 med nastopanjem v uprizoritvi *Sestra dvojčica* naredil samomor.

Če se obrnemo onkraj ekstremov, lahko kot zanimive vidimo performativne prakse, v katerih smrt postane ena od možnosti izteka performansa, kar občinstvo pahne v voajersko pozicijo krutega spremljevalca, včasih pa tudi sodelujočega. Eden od takih primerov je gotovo *Helena*, performativna instalacija Marca Evaristtija. Umetnik je leta 2000 v danskem muzeju Trapholt razstavil deset blenderjev, v vsakem je bila zlata ribica. Vsak obiskovalec je lahko pritisnil na gumb blenderja in s tem zmiksal ribico. Na instalaciji sta bili ubiti dve ribici. V košaro performansov s potencialom smrti se vpenja tudi zajeten del opusa Marine Abramović.

Druga raven, ki jo avtorica obravnava v knjigi, je umetniško izražanje izgube, ki se je že zgodila, način estetskega udejstvovanja, ki je verjetno ena od najbolj razširjenih strategij za soočanje s smrtjo v sodobnih umetniških praksah. Tu umetnost ne služi le za predvidevanje ali simbolično upodabljanje smrtnosti, ampak tudi za predelavo izkušnje odsotnosti, ki je že vpisana v živeto realnost.

Naj bo to skozi avtofikcijske pripovedi, performativne uprizoritve ali dokumentarno gledališče, umetnik prevzame dvojno vlogo žalovalca in posrednika, ki osebno ali kolektivno travmo pretvarja v skupno kulturno izkušnjo, s tem pa zasebna dimenzija žalovanja dobi javni potencial, morda afirmacijo, verjetno poistovetenje.

Sveže o smrti

Knjiga Petre Pogorevc je ena od najbolj zanimivih teoretskih knjig o gledališču v slovenskem prostoru, saj obravnava in popisuje temo, s katero se gledališče tako na organizacijski kot umetniški ravni ukvarja skorajda stalno, redkokdaj pa v domačem prostoru dobimo konkreten popis prisotnosti smrti v gledališču, njenega neizbežnega vpliva na vse deležnike in na splošno teoretično ozaveščanje dejstva, kako zelo (ne)prisotna je v našem umetniškem korpusu. V tem aspektu knjiga deluje (ironično) sveže in živo ter razpira potenciale tako domačih umetniških kot teoretskih poti.